

'המסע לארץ ישראל' מאת חיים אידיסיס¹: פרשנות ומפתחות

להוראת השיר²

דר' סמדר פלק-פרץ

פתח דבר

החברה היהודית-ציונית התגבשה עוד בטרם ההגעה לציון. יצירות הספרות וההגות העברית נשאו בקרבן במשך דורות רבים את הכמיהה לציון³. בראשית ואף במהלך תקופת התחייה, גויסו יצירות הספרות למבוגרים וילידים⁴ לצורך גיבוש ועיצוב דמותו של העברי החדש כיהודי האידיאלי, מפריח השממה, המגלם בתכונותיו ניגוד ליהודי הגלותי, השפוף והחיוור, המתפרנס ממקח וממכר, עוד בטרם התקיימה דמות זו במציאות. הרעיון הציוני החל, כאמור, קודם עור וגידים במחשבה, בהגות, בספרות ולבסוף אף במעשה, עם גלי העליות לארץ ישראל. ראשוני העולים באו ממדינות מזרח אירופה, אולם ברבות השנים כללו גלי העליות יהודים רבים, אשר מוצאם ממדינות רבות ותרבויות שונות. עם היווסדה חרטה מדינת ישראל על דגלה את ייעודה להיות בית לאומי, בו ימצאו מקום יהודים מכל רחבי העולם, תוך עידוד ותמיכה אקטיבית בקליטת עלייה. העלייה זימנה תחושות מרגשות ופרודוקטיביות בחיי העולים, אך גם קונפליקטים רבים וייסורי קליטה. כפועל יוצא מן הרצון ליצור חברה אחידה ומגובשת, בעלת ערכים משותפים, החל להתקבל רעיון "כור ההיתוך" בקרב החברה הצעירה המתהווה בארץ ישראל: במסגרתו נמחקה לעיתים זהות התרבותית-ייחודית של העולה, לנוכח ערכי החברה המשותפים והרצויים, ויצירות הספרות – כשם שהיטיבו להביע ולשקף את כיסופי העולים וכמיהתם לציון, ואת רצונם להשתלב בחברה הישראלית ולהיות חלק ממנה, הרי ששיקפו אף את הקושי, הקונפליקטים והתמודדויות שהיו למנת חלקם⁵.

- 1 מאמר זה מהווה הרחבה של יחידת הוראה בנושא השיר, אשר נכתבה עבור יחידת ההדרכה במשרד החינוך, בהתייחס לתוכנית הלימודים החדשה בספרות לבית הספר היסודי.
- 2 תודה לתלמידיי במכללת דוד ילין, במסלול ההתמחות בספרות, בכיתת הקורס: "לקרוא שיר, לקרוא סיפור: יסודות בספרות ילדים ונוער", על תגובותיהם/ן המחכימות במהלך לימוד השיר. תודה מיוחדת לאודליה קנדלר על השיח בנושא ייצוגי הירח בספרות, ולאסתר מרשה על שחלקה עמנו רשמים ממהלך מסעה מאתייפיה לארץ ישראל. מכל תלמידיי השכלתי.
- 3 להרחבה ראו: י' ברלוביץ. **להמציא ארץ, להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996.
- 4 להרחבה ביחס לאופייה המגויס של ספרות הילדים העברית בראשיתה, ראו: ס', משיח. **ילדות ולאומיות: דיוקן ילדות מדומינת בספרות העברית לילדים 1948-1740**. תל אביב: צ'ריקובר, 2000.
- 5 להרחבה ביחס ליחודה של ספרות הילדים העברית בהקשר זה, ראו: י', דר. **ברוח הזמן: החזרת ספרות הילדים להקשרה ההיסטורי-תרבותי**. תל אביב: מכון מופ"ת, 2006.

במהלך גלי העלייה השונים לציון, מניעי העולים מן התפוצות היו שונים ומגוונים, אולם ניתן לומר כי הכמיהה והכיסופים לציון היו מנת חלקם של עולים רבים לארץ ישראל וכי המסע לארץ ישראל היה לנושא מרכזי בשירה ובסיפורת העברית לדורותיה. זהו אף הנושא המרכזי, המאפיין את שיר הזמר מאת חיים אידיסיס: 'המסע לארץ ישראל' (1993). מאמר זה עוסק בפרשנות לשירו של אידיסיס, המשולב במעגל הליבה בתוכנית הלימודים החדשה בספרות לבתי הספר היסודיים ומציע אף כלים להוראתו, תוך מיקוד בהיבטים תמאטיים של כיסופי ציון, במוטיב המסע, בייצוגי הירח, ובהקשרם לסיפור העלייה הייחודי של קהילת ביתא ישראל, היא הקהילה היהודית של יוצאי אתיופיה.

המסע לארץ ישראל

מילים: חיים אידיסיס / לחן: שלמה גרוניך

ובְּלַיְלָה תִּקְפוּ שׁוֹדְדִים
בְּסַפְיֹן, גַּם בְּחֶרֶב חֲדָה,
בְּמִדְבָּר דָּם אֲמִי, הַיָּרֵחַ עָדִי
וְאֲנִי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקְּטָנִים:

עוד מְעֵט, עוד קָצַת,
יִתְגַּשֵּׁם הַחֲלוּם,
עוד מְעֵט נִגִּיעַ לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

בַּיָּרֵחַ דְּמוּתָהּ שֶׁל אֲמִי
מִבִּיטָה בִּי; אֲמָא, אֵל תַּעֲלָמִי;
לוֹ הָיְתָה לְצַדִּי, הִיא הָיְתָה יְכוּלָה
לְשַׁכְנֵעַ אוֹתָם שְׂאֲנִי יְהוּדִי.

עוד מְעֵט, עוד קָצַת, לְהַרְיֵם עֵינַיִם
מִמְּאֲמָץ אַחֲרוֹן לְפָנַי יְרוּשָׁלַיִם.

הַיָּרֵחַ מִשְׁגִּיחַ מְעַל,
עַל גְּבִי שֶׁקֶ הָאֲכָל הַדָּל,
הַמִּדְבָּר מִתְחַתֵּי, אֵין סוּפוֹ לְפָנַיִם
וְאֲמִי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקְּטָנִים:

עוד מְעֵט, עוד קָצַת,
לְהַרְיֵם רְגְלַיִם,
מִמְּאֲמָץ אַחֲרוֹן לְפָנַי יְרוּשָׁלַיִם.

אוֹר יָרֵחַ, הַחֲזֵק מְעַמָּד,
שֶׁקֶ הָאֲכָל שְׁלַנּוּ אֲבָד,
הַמִּדְבָּר לֹא נִגְמַר, יְלֻלוֹת שֶׁל תַּנִּים
וְאֲמִי מִרְגִּיעָה אֶת אַחֵי הַקְּטָנִים:

עוד מְעֵט, עוד קָצַת,
בְּקָרוֹב נִגְאֵל,
לֹא נִפְסִיק לְלַכֵּת לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.

א. הרקע לכתיבת השיר

'המסע לארץ ישראל' הוא שיר-זמר. השיר חובר מתוך כוונה ברורה לצירופו למנגינה כדי שיושר בציבור. השיר, אשר נכתב על ידי חיים אידיסיס, הולחן ע"י שלמה גרוניך, וזכה לביצוע מרגש ע"י גרוניך וילדי מקהלת "שבא" (1993). במרכז השיר גלומים אף יסודות סיפוריים: סיפור מסעם המפרך של יהודי קהילת ביתא ישראל לציון, אשר לא תם אף עם ההגעה לארץ המובטחת, ובמהלכו שזורים

יסודות רגשיים-ליריים⁶. המוסיקאי והזמר שלמה גרוניך "הקים את מקהלת שבא בשנת 1991, לצורך הופעה חד-פעמית בתוכנית טלוויזיה". גרוניך התרשם מיכולתם המוסיקאלית של הילדים, אשר "הפליאו לשיר...סולמות מסובכים, המאפיינים את השירה האתיופית המסורתית, אך התקשו בשירה של מוסיקה מערבית"⁷. לאחר מספר שנים של עבודה רציפה, מאז המפגש הראשוני בין גרוניך לילדי המקהלה, במהלכן נבנה הרפרטואר למופע משותף, הונצחה עבודה מוסיקאלית זו באלבום בשם: "שלמה גרוניך ומקהלת שבא", אשר הוקלט בשנת 1993⁸. האלבום כלל 12 שירים וקטעים מוסיקאליים, המתקשרים לפולקלור ולסיפור יוצאי העדה האתיופית כגון: "שיר החסידה"⁹, "זיכרונות מאפריקה" ועוד. כותב השיר 'המסע לארץ ישראל', חיים אידיסיס הוא תסריטאי, מחזאי, במאי ישראלי (ליד 1959, תל אביב). אידיסיס כתב תסריטים לסדרות טלוויזיה רבות, ביניהן: "זהו זה", "עניין של זמן", "סיפורי סומסום", ואף עיבודים למחזות, המבוססים על ספרים העוסקים בסיפורם של בני נוער (כגון: **צבע הפנינה** מאת אנה מרים יוקל, 1937, 1992) וביניהם אף יהודי אתיופיה (כגון: **שבועת האדרה** מאת דורית אורגד, 1988). את השיר 'המסע לארץ ישראל', כתב בעקבות עליית קהילת ביתא ישראל במסגרת "מבצע משה", בשנות ה-80.

6 שיר לירי קלאסי הינו שיר המציג מבע רגשי, תחושה, ומחשבה ברגע נתון. שיר זה כולל יסודות ליריים. מתוך: חובב, לאה. **יסודות בשירת הילדים בראי יצירתה של לאה גולדברג**, ירושלים: כרטא, 1986, עמ' 76: "שירי זמר", עמ' 50: "השיר הלירי לילדים", עמ' 92-90: "השיר הסיפורי הקצר".

7 מתוך **אתר מקהלת שבא**: <http://www.shva-choir.co.il/>

8 על פי מידע המופיע באתר מקהלת שבא, המקהלה ממשיכה לפעול גם כיום, כאשר ההרכב מתחלף מידי פעם: הבוגרים עוזבים, וילדים צעירים יותר מצטרפים.

9 "החסידה במסורת ביתא-ישראל היא סמל לגעגועים עזים ולכיסופי הלב לירושלים. יהודי אתיופיה האמינו שהחסידות חולפות בדרכן חזרה מעל לירושלים ונושאות איתן אליה את תקוותם וחלומם לגאולה. מדי שנה, ביקשו הילדים בכפרים לשמוע דרישת שלום מירושלים מפי החסידות שעצרו למנוחה באתיופיה בדרכן חזרה". מתוך: ל' ישראלי. "הגעגועים לציון והמסע אליה", בתוך: **אתר מט"ח**, קישור מקוון:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=7254> אוחזר בתאריך: 25.5.2015.

ב. נושא השיר ומבנהו

השיר פורש בלשון ציורית את קשיי המסע, שעברו העולים מאתיופיה בדרכם לארץ ישראל. קשיים אלה לא תמו אף עם ההגעה לארץ, אלא לובשים צורה אחרת, עם הטלת הספק ביהדותם של העולים. ההליכה במדבריות אפריקה לנקודות האיסוף של העולים הביאה למותם של רבים, אשר לא עמדו בקשיי הדרך. השיר מביע את כיסופי העולים להגיע לארץ ישראל ולירושלים (ירוס/ ירוסלם, באמהרית), המהווה מרכז רוחני מקודש ומושא כמיהה במשך דורי דורות.

השיר מחולק לארבעה בתים, כאשר ביניהם פזמון, **החוזר בשינוי**. שלושת הבתים הראשונים עוסקים בתיאור קשיי המסע; ראוי לציין כי קשיי המסע, הנם בעלי אופי ייחודי למסע עלייתם של יהודי אתיופיה, וכוללים אלמנטים אלה: **אורך המסע במדבריות**: "הַמְדָּבָר מִתְחַתִּי, אֵין סוֹפוֹ לְפָנַי" (בית א' שורה שלישית), "הַמְדָּבָר לֹא נִגְמַר" (בית ב', שורה שלישית), **מצוקת הרעב במהלכו**: "עַל גְּבֵי שֶׁקֶת הָאֶכֶל הַדָּל" (בית ראשון, שורה שנייה), "שֶׁקֶת הָאֶכֶל שְׁלֵנוּ אֶבֶד", (בית שני, שורה שנייה), **חיות רעות**: "יָלְלוֹת שָׁל תַּנִּים", **שודדים**: "וּבְלִילָה תִקְפוּ שׁוֹדְדִים, בְּסַפִּין, גַּם בְּחֶרֶב חֲדָה" **ואובדן האם**: "בְּמְדָּבָר דָּם אֲמִי, הִרְחַם עֲדִי". הבית הרביעי מתאר אף הוא קשיים, אולם מסוג אחר: קשיי הקליטה וההתאקלמות בארץ ישראל, בעיקר אלה הנוגעים לזהות היהודית של העולים.

במרכז השיר שיח בין שלושה גורמים: הקול הדובר בשיר – קול ילדי של בת/בן (משתנה לסירוגין), האם והירח. בשל השינויים במגדר הדובר אכנה אותו בשם: "הדובר הילדי". במהלך השיר חלים התפתחויות ושינויים בתכונות דמות הדובר: אם בתחילת השיר מהווה הדובר הילדי חלק מן הילדים הצועדים במסע, וסופג את הרצון והנחישות שמקרינה האם: "וְאֲמִי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקְּטָנִים / עוֹד מְעַט, עוֹד קָצֵת, לְהָרִים רְגֵלִים / מְאַמֵּץ אֶחְרוֹן לְפָנַי יְרוּשָׁלַיִם". הרי שלאחר תקיפת השודדים ומות האם: "וּבְלִילָה תִקְפוּ שׁוֹדְדִים / בְּסַפִּין, גַּם בְּחֶרֶב חֲדָה / בְּמְדָּבָר דָּם אֲמִי, הִרְחַם עֲדִי", מזוהה הדובר הילדי כבת, המשמשת אם חלופית, וחוזרת כהד על דברי אימה המתה: "וְאֲנִי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקְּטָנִים". אפיוני הדובר הילדי בשיר מתקשרים אם כן לסממני זהות משתנה.

המונח "זהות" נגזר מתחומי הפסיכולוגיה והסוציולוגיה ומקפל בתוכו את תפיסת האדם את עצמו, ותפיסתו ע"י החברה המקיפה אותו. הסיפור, הגלום בשיר 'מסע לארץ ישראל', מאת חיים אידיסיס, מתייחס לרבדים שונים של זהות יהודית-ציונית: ניתן לאתר במהלכו את הכמיהה לציון והכיסופים אליה, אף במחיר הקרבה גדולה הכרוכה בהקרבת חיים. בנוסף, ניתן לאתר היבטים נוספים של זהות בשיר, הנוגעים לתפיסת העולים את עצמם כיהודים הכמהים לציון, לעומת תפיסת החברה הארץ-ישראלית, המטילה ספק בדבר יהדותם. היבט זה בא לידי ביטוי בבית הרביעי: "בְּיָרֵחַ דְּמוּתָהּ שָׁל אֲמִי / מִבְּיטָה בֵּי; אֲמָא, אֵל תַּעֲלָמִי; / לֹו הֵיְתָה לְצַדִּי, הִיא הֵיְתָה יְכוּלָה לְשַׁכְנַע אוֹתָם שְׁאֲנִי יְהוּדִי". בית זה מתייחס למחלוקת שהתעוררה בישראל לגבי יהדותם של העולים מאתיופיה. פתרון לזה נמצא ע"י גיור העולים. עם זאת, ביטויים חברתיים-תרבותיים נוספים לקושי בקליטת יוצאי העדה, מוסיפים לצוף ולהתעורר ולהחריף לנוכח אירועי ימים אלה.

ג. הרקע ההיסטורי-סוציולוגי לשיר: מסעה של קהילת ביתא-ישראל לציון

1. יהודי קהילת ביתא ישראל: מבוא והיסטוריה

קיימות סברות שונות ביחס לשאלה כיצד הגיעו היהודים הראשונים לאתיופיה. על פי אחת מהן, יהודי אתיופיה הם מצאצאי שבט דן, אשר גלה מישראל לפני כ-3000 שנה, בימי בית המקדש הראשון. זו אף המסורת המקובלת בקרב קהילת ביתא ישראל. על פי ל' ישראל:

"למרות שישבו בקרב עמים אחרים שלהם אמונות אחרות, ולמרות שלא היה להם קשר עם שבטים אחרים ועם תפוצות אחרות של יהודים בעולם, המשיכו ביתא-ישראל לדבוק באמונתם ובאורח החיים המיוחד להם. גם קשר-הלב לציון נמשך ונשמר כל הזמן: הם חלמו על גאולת ציון, חיברו תפילות לשלומה, ולא הפסיקו לרגע להתגעגע לירושלים"¹⁰.

לפני כ-140 שנה החל קשר מחודש בין יהודי ביתא-ישראל לציון. קבוצה בת מספר אלפים יצאה במסע מזרחה, לעבר ים סוף, בהנהגתו של אבא מהרי. המסע לא צלח, אולם, התקווה להגיע לירושלים נשארה בליבם של חברי קהילת ביתא-ישראל. אורח החיים הייחודי והמנהגים של קהילת ביתא-ישראל עוררו את היווצרות הקשר הרשמי של הקהילה עם מדינת ישראל, וברבות השנים הוחלט על התארגנות מסודרת להעלאתם של יהודי אתיופיה לציון.

עד הקמת המדינה עלו מאתיופיה עולים בודדים. בשנת 1958 הפסיקה הסוכנות היהודית לפעול באתיופיה, כיוון שנמצא כי בשל התנגדות השלטונות, יש בפעילותה בכדי לסכן את העדה. העלייה מאתיופיה פסקה, אך ארגונים יהודיים, כגון הקונגרס היהודי העולמי המשיכו לפעול באתיופיה. בשנת 1973 פרסם הרב עובדיה יוסף חוות דעת ביחס ליהדותה של העדה, אליה התלוותה קריאה להצילה מהתבוללות. פסיקה זו הובילה להכרה ביהודי אתיופיה על פי חוק השבות ולתחילת עלייתם.

2. משה ושלמה: מבצעי עליית יהודי אתיופיה לישראל

בשנת 1975, בעקבות חילופי השלטון באתיופיה, עם עלות המשטר המהפכני-מרקסיסטי, הורע מצבם של יהודי אתיופיה וגברו ההתנכלויות כלפיהם. כתוצאה מכך, אלפי יהודים עזבו את כפריהם ועשו את דרכם לסודן.

"המסע לסודן היה מסע רגלי שארך כשלושה עד חמישה שבועות, אך לפעמים נמשך גם חצי שנה ואפילו יותר. משום שהמסעות לסודן היו בניגוד לחוק, היו שנתפסו ונאסרו ונאלצו להתחיל את המסע מחדש. במהלך המסע נחצו ברגל אזורים לא מוכרים וההליכה הייתה בתנאים קשים של מדבריות, נהרות גועשים ויערות סבוכים" (ישראל, 2015).

10 ל' ישראל. "הגעגועים לארץ ישראל והמסע אליה", בתוך: איתר מט"ח, קישור מקוון:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=7254>, אוחזר בתאריך: 25.5.2015

ממשלת ישראל הפעילה מדיניות שכנוע אינטנסיבית, לשם השפעה על שליט סודן, ג'עפר נומיירי, לאפשר ליהודי אתיופיה, שהגיעו לארצו להמשיך לישראל. בתחילה הוטסו יהודים בודדים לקניה ומשם לארץ ישראל.

"בשלב השני הועברו היהודים לחוף סודני שהוכשר לכך ושם המתינו להם סירות קטנות שלקחו אותם לספינות של חיל הים הישראלי, שהמתינו בים סוף. בדרך זו עלו בשנת 1981 כ-2,000 איש" (ישראלי, 2015).

"מבצע משה", נובמבר 1984

בחורף 1984, כ-10,000 נשים, גברים ואף ילדים התגוררו במחנות בסודן והחלה פעילות אינטנסיבית לחלצם. לקראת סוף נובמבר החל מבצע הטסה גדול, אשר זכה לשם "מבצע משה". העולים הועברו מסודן לאירופה וממנה לישראל.¹¹

"מבצע משה" טמן בחובו קשיים וסכנות רבות. מאחר ונאסר על היהודים לצאת מאתיופיה, היו הורים שנאלצו לשלוח את ילדיהם למסע לבדם. היוצאים למסע – מבוגרים וילדים, נאלצו לעבור דרך קשה ומלאת סכנות מסוגים שונים, ביניהם: מצוקת רעב ומים, שודדים וחיות רעות. כתוצאה מכך רבים מן הנוסעים מתו בדרך הארוכה. בינואר 1985 דלפה הידיעה על המבצע לעיתונות הבין-לאומית ושלטונות אתיופיה, אשר חששו מתגובות מוסלמיות קיצוניות, אסרו על המשך המבצע.

בעקבות התערבות אמריקאית התאפשר חילוץ היהודים שנותרו בסודן. הפסקת המבצע השאירה משפחות מפוצלות, אשר חלקן נותרו בסודן או באתיופיה וחלקן עלו לארץ ישראל. בסך הכול הגיעו בשנות ה-80 כ-16 אלף עולים מאתיופיה.

"מבצע שלמה", מאי 1991

במאי 1991, כאשר חלה דגרסיה במצב המדיני באתיופיה בשל מצור המורדים על עיר הבירה, אדיס אבבה, החליטה ממשלת ישראל להתחיל במבצע חילוץ אווירי, אשר זכה לשם: "מבצע שלמה".

"הממשל האמריקני הפעיל לחץ כבד על שלטונות אתיופיה כדי שיאפשרו את עליית היהודים, ובמקביל נוהלו מגעים דיפלומטים עם מנהיגי המורדים. לאחר תשלום של 40 מיליון דולר והסכמה של כל הצדדים, המבצע יצא לדרך. המבצע נמשך למעלה מיממה, ובמהלכו נחתו בשדה התעופה באדיס אבבה 36 מטוסים, שהעלו לישראל 14,400 יהודים".¹²

11 מתוך: הערך ציונות – עליית יהודי אתיופיה, **אתר משרד החינוך**, קישור מקוון (אוחזר בתאריך: 26.5.2015):

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tziyonut/AliyatEtyopya.htm>,

12 מתוך: הערך ציונות – עליית יהודי אתיופיה, **אתר משרד החינוך**, קישור מקוון (אוחזר בתאריך: 26.5.2015):

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tziyonut/AliyatEtyopya.htm>,

מעל ל-35,000 יהודי אתיופיה הצליחו לעלות לארץ ישראל במסגרת המבצעים: "משה" ו"שלמה". אולם, במהלך המסע לארץ ישראל, איבדה קהילת ביתא ישראל כחמישית מבניה ובנותיה בשל קשיים וסכנות אשר פקדו את העולים במהלך דרכם. כתוצאה מכך:

"רבים מהבאים היו במצוקה קשה, עקב אובדן בני משפחה בדרך ארצה, בעיות בריאות וקשיי קליטה. שיעור ניכר של הבאים נמנו עם משפחות חד הוריות, וילדים לא מעטים הגיעו ללא הוריהם"¹³. בשנת 2007 הוקמה אנדרטה בהר הרצל לזכרם של הנספים שנפלו בדרכם מאתיופיה לישראל דרך סודן, אשר מטרתה הנצחת שמות הנופלים במסעם לארץ ישראל¹⁴.

3. הסתגלות, קליטה ומחאה

ההסתגלות התרבותית של רוב העולים לא הייתה פשוטה: רבים מהם הגיעו מאזורים כפריים, בעלי תרבות שונה מזו המערבית-אורבאנית שאפיינה מרכזים עירוניים במדינת ישראל של שנות ה-80-90. על כל אלה, העיבה פרשת הגיור, במהלכה הוטל ספק ביהדותם של העולים. הכוונה הראשונית הייתה לשכן את העולים מאתיופיה לתקופת זמן קצרה במרכזי קליטה, אך, בפועל הפכו מרכזי הקליטה למגורי קבע ואף למשכנות עוני וכעין "גטאות" של יוצאי העדה האתיופית. השלטונות בארץ החלו לרכוש או לשכור דירות עבור העולים, במטרה לפזר אותם במקומות שונים בארץ, לקדם אינטגרציה ולמנוע ריכוזים שיהפכו ל"גטאות", אך ללא הצלחה. ביטוי נוסף לקשיי הקליטה, אשר ליוו את יוצאי העדה האתיופית, ניתן לראות בפרשת תרומות הדם: בשנת 1996 נודע, באמצעות חשיפה בעיתונות, כי בנק הדם משמיד תרומות דם של תורמים ממוצא אתיופי, ללא בדיקה, מחשש מפני נגיף האיידס. גילוי זה עורר את זעם העדה וחזיק אצלם את תחושות האפליה. בתגובה, נערכה הפגנה סוערת מול משרד ראש הממשלה, שגלשה לאלימות ובעקבותיה נפצעו 61 איש (מהם 41 שוטרים).

ב-27 באפריל, 2015 התרחש מקרה, אשר הביא לפריצת גלי מחאה של בני העדה האתיופית, ראוי לציין כי המקרה נמצא בימים אלה בחקירת המחלקה לחקירות שוטרים. מדובר בסרטון אשר פורסם, במהלכו נראים שוטר יס"מ ומתנדב מכים את דמאס פיקדה, חייל ממוצא אתיופי. השוטר הושעה, המתנדב שהיה באירוע הוצא משירות המשטרה, ואילו החייל נעצר בגין תקיפת שוטרים. עם זאת, דומה כי הסרטון היה הקש "ששבר את גב הגמל" והצית את אש המחאה בקרב ציבור מסוים בעדה. בתגובה אליו, נערכו מספר הפגנות סוערות במרכז הארץ, בדרומה ובצפונה (ירושלים, תל אביב, חיפה ואשקלון) במחאה על יחס המשטרה ליוצאי אתיופיה בישראל. מסעם של יהודי

13 שם, שם.

14 הנצחת יהודי אתיופיה שנפלו בעלייתם דרך סודן. מתוך: **אתר ההסתדרות הצינית העולמית**, קישור מקוון (אוחזר בתאריך: 25.5.2015):

<http://www.wzo.org.il/%D7%94%D7%A0%D7%A6%D7%97%D7%AA-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99-%D7%90%D7%AA%D7%99%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%94>

אתיפיה, כפי הנראה, ואף בהתאם למילות שירו של אידיסיס, לא תם עם הגיעם לארץ ישראל, כי אם לבש צורה אחרת.

ד. מוטיב המסע בסיפורת ובתרבות

על פי חנה נווה, ניתן להתייחס למושג "מסע" באמצעות משמעותו בשתי דרכים: המסע מציין תנועה ממקום למקום בממדי הזמן המציאותי (ואף הפנטסטי) ובמרחב הפיזי. מתוקף משמעות זו מעניק תהליך זה לנוסע את "ידיעת הארץ"; בנוסף, מציין המסע שינוי מנטאלי של מצב ושל הלך הרוח, המהווה נגזרת של תהליך שינוי המקום. "ככזה המסע אוצר בקרבו כל נרטיב אפשרי והוא גם כלי קיבול לייצוג ולהבנה של כל שינוי מסתמן"¹⁵.

שנות הגלות של עם ישראל, הובילו את בניו לנדודים ולמסעות רבים, לא לחינם דבק בדמות היהודי הכינוי "היהודי הנודד". נדודים ומסעות אלה מסתמנים החל מנדודיהם הקדומים של בני ישראל, לאחר צאתם ממצרים, מהלך ארבעים שנה במדבר, עד הגיעם אל הארץ המובטחת. הקשר מקראי זה מייצר **דפוס של נדודים ומסע**, המתואר בתנ"ך (ספרים שמות, ויקרא, במדבר, דברים), ומצביע על כך כי תהליך גיבושם של בני ישראל כעם כרוך בנדודים. ראוי לציון בעניין זה כי השיר 'המסע לארץ ישראל', מתכתב באופן אינטר-טקסטואלי גם עם סיפור נדודיהם של בני ישראל במדבר, טרם הגיעם אל הארץ המובטחת, ובכך מייצר **פואטיקה של דמיון והבדל: דמיון** המהווה גשר לקשר בין יוצאי העדה האתיופית לעם היהודי, **והבדל**, המדגיש את ייחוד מסעם של יהודי אתיפיה לארץ ישראל, על כל הקשיים והמורכבות הכרוכים במהלכו ולאחריו. עם זאת, לאורך כל השיר, בולט יסוד הכיסופים לארץ ישראל, כאידיאל אוטופי, כחוף מבטחים, כארץ התגשמות הגאולה האולטימטיבית. יסוד זה מהווה חיבור לעליות שונות נוספות לארץ, במהלך הדורות. בהמשך לזאת, חשוב להדגיש כי הזיקה של עם ישראל למולדתו ההיסטורית, לארץ המובטחת הייתה במרכז ההווה היהודית במשך שנות הגלות, כך, על פי ל' ישראל:

"אין לתאר את אורח חייו של היהודי בגלות, בלא זיקה מתמדת לארץ ישראל. זיקה זו מצאה את ביטוייה בקיום היומיומי של היהודי בגולה. בתפילותיו, במנהגיו, בדיניו ובאורח חייו – תפסה ארץ ישראל מקום מרכזי. כמיהתו העזה לשוב לציון, אשר רק בה יכולה להתגשם הגאולה השלמה, לא פסקה במשך הדורות."¹⁶

מסעות לארץ ישראל התקיימו ע"י מבוגרים, נוער וילדים מתקופות קדומות ועד ימינו. מבחינה זו מתחבר מסעם של יהודי אתיפיה לארץ ישראל אל מסורת ארוכת שנים של סיפורי מסע לארץ

15 נווה, חנה. **נוסעים ונוסעות: סיפורי מסע בסיפורת העברית החדשה**. תל אביב: משרד הביטחון, 2002, הציטוט מתוך כריכת הספר.

16 ל' ישראל. "ייחודו של העם היהודי בגולה: הזיקה לארץ ישראל". מתוך **אתר מט"ח**, קישור מקוון: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=5455>, ., אוחזר בתאריך: 25.5.2015.

הקודש, אשר נכתבה ע"י מבוגרים וצעירים, במסגרת הספרות העברית וספרות העולם¹⁷. עם זאת, כאמור, המסע המתואר בשירנו כולל סממנים ספציפיים לנרטיב הייחודי של יוצאי אתיופיה.

מוטיב המסע, מייצג אף **תהליך של התבגרות וחניכה**, בעיקר כאשר הנוסעים במהלכו הינם ילדים/נערים. פתגם יפני אומר: "אם הנך אוהב את בנך, תן לו לצאת למסע"¹⁸. המסע, על פי פתגם זה, הינו דרך החיים, שעובר ילד, ההופך לנער, לשם הכרת העולם. במובן זה, המסע מסמל סוג של הוויה קיומית-תהליכית: הוא מייצג את ההליכה בשבילי החיים ואת מערכת הנתיבים, בהם בוחרים הנוסעים לעבור על מנת להתוודע לחיים, על המעברים, המשברים והתובנות הגלומים בהם. במרכז שירנו, דמות "דובר ילדי", העוברת מעברים משמעותיים, מכורח המציאות, מעולם הילדות לעולם הבגרות, תוך שהיא תופסת את תפקיד האם, עם הירצחה במהלך המסע לארץ ישראל. בנוסף להוויית המסע כמייצג שינוי מנטאלי בהוויית הדובר הילדי בשיר, וכמסמן תהליך של התבגרות, הרי שניתן לראות אף את ייצוגי הדרך הייחודית ורצופת החתחתים, שאפיינה את עלייתם של יהודי אתיופיה לארץ ישראל. דרך, שלא תמה עם הגיעם לארץ, ולבשה צורה אחרת. **מסע העלייה, בעל האופי הגיאוגרפי**, עם ההגעה לארץ, לובש צורה של **מסע חברתי**, המייצג את נרטיב הקליטה המורכב של יהדות אתיופיה בחברה הישראלית, כאשר הוא רצוף במגוון קשיים, על רקע הטלת ספק ביהדותם, שונותם, המסתמנת בשל צבע עורם וכן על רקע ההבדלים החברתיים-אקונומיים-תרבותיים בין חברת המוצא לחברה הקולטת.

גם אופי ההתייחסות לעולמו של הילד שונה מאוד בחברה האתיופית, ביחס לזו הישראלית, ולנוכח זאת, אתגרים רבים מאפיינים את מערכת היחסים הבין-דורית בקרב העולים. נעמי שמואל, סופרת ילדים, חוקרת ומנחה סדנאות הורים, בקרב יוצאי העדה, הנשואה לגבר ממוצא אתיופי, מתייחסת לכך במסגרת מאמרה: "את אבא אין מאשימים כפי שאת השמיים אין חורשים: עבודה עם הורים יוצאי אתיופיה" (2006). היא מסמנת את ייחודו של הקשר הורה-ילד בעדה האתיופית, כקשר הכרוך במיעוט בתקשורת מילולית:

"בתוך הכלים התרבותיים שהורים משתמשים בהם לחינוך ילדיהם, אמצעים רבים מאבדים מכוחם במעבר לחברה אחרת, כגון: הישענות על היררכיה חברתית ברורה, כוחה של השתייכות קבוצתית, דרכי ענישה וקביעת גבולות. שפה היא האמצעי הראשון לביטוי השקפת עולם ולהעלאת מסורת תרבותית. שפה משקפת תרבות. שפה מפי הורה מגדירה את עולמו של הילד, מכוונת את מחשבותיו על העולם ומעצבת את תחושותיו ורגשותיו כלפי סביבתו. האתיופים מעדיפים להעביר

17 להרחבה בנושא תיאורי ארץ הקודש בסיפורי נוסעים צעירים, ראו: גורן, חיים. "בעיני הילדים או למענם?: תיאורי ארץ הקודש בספרות הנוסעים הצעירים", בתוך: **קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה**, 104, 2002, עמ' 157-164.

18 מיטלפונקט, רוברטו. "דרך ארוכה אל עצמנו." מתוך אתר **פסיכולוגיה עברית**, 2004.

מסרים בדרך לא מילולית. גם כלי תרבותי זה מאבד מכוחו במעבר, אולי מפני שבארץ, ההורים והילדים מתפצלים במידת מה לעולמות נפרדים¹⁹.

במסגרת השיר הנדון במאמר זה, אנו נפגשים ב**אלמנט הקשר הבין-דורי**, אך לא מתוך התייחסות לפער הדורות ולקשיי הקליטה, כי אם מתוך תיאור רטרוספקטיבי של המסע לארץ ישראל. במהלך המסע ניתק הקשר הפיסי עם ההורה, המהווה מקור חיים, תמיכה וחיזוק, כאשר את מקומו מחליף, באופן מטונימי, הירח, כסוג של גרם שמימי, יסוד מיסודות הטבע, המשמש בהווייתו כעין **גשר לקשר** בין שני העולמות: בין החיים באתיופיה, המסע במדבר, והמסע לקליטה ולהגדרת הזהות בארץ ישראל.

ה. לפרש ייצוגי הירח בשיר

הירח כגרם שמימי, הקרוב ביותר לכדור הארץ, המהווה גורם תאורה והנחיה לאדם בלילה האפל, מככב ביצירות ספרות רבות למבוגרים וילידים, כאלמנט בעל איכויות ייחודיות מגוונות. בדרך כלל ניכר קשר בין ייצוגי הירח בספרות לבין סגולות ההשגחה וההנחיה הפיסית והרוחנית. הירח, המופיע בסיפורים ובאגדות עם של תרבויות פגאניות מסתמן ככוח אלילי, אשר לכבודו נערכו טקסטים פולחניים. הירח אף נתפס כפטרון לערים מסוימות, לדוגמא: במיתולוגיה השומרית, העיר אור נחשבה כקדושה לננה, אל הירח. לוחות שנה רבים מתבססים על שילוב של מחזור הירח ותנועת הארץ סביב השמש, בהם לוח השנה העברי, הלוח הסיני, הלוח ההינדי והלוח הבודהיסטי²⁰. לעומתם לוח השנה המוסלמי מתבסס על מחזור הירח בלבד. בתקופה הפרה-פטריוארכלית, הירח נתפס כמייצג דמות נשית, מכיוון שניחן באיכויות של מחזוריות משתנה; מכאן נגזרו איכויות של קדושה ופריון שיוחסו לגרם השמימי. בתרבות היהודית הירח תופס תפקיד חשוב: על פי סיפור הבריאה, הירח נוצר ביום הרביעי וכונה "המאור הקטן", אשר מחוזה שליטתו הוא "ממשלת הלילה"²¹, הירח המלא מהווה נקודת ציון לקביעת ימי מועדים, ברכת הלבנה נאמרת כנגד הירח, בתחילת כל חודש ירחי.

כאמור, הירח בשיר משמש כעין **גורם מגשר** בין חוויית הקיום בתחנות שונות בחיי הדובר הילדי: החל מארץ המוצא – אתיופיה, במהלך המסע במדבריות סודן, וכן במסגרת החיים בארץ ישראל, **במהלכם מתנגשת התפיסה האוטופית של ארץ ישראל של "מעלה": הארץ המובטחת, מחוזה כיסופים חלומי, לבין ארץ ישראל של "מטה", הארץ הריאלית**, אשר הווייתה, אורח החיים ואופן הקליטה בחברתה, אינם משיקים, בהכרח, להוויית החיים האוטופית המובטחת. במהלך השיר מופיע

19 נ' שמואל. "את אבא אין מאשימים כפי שאת השמים אין חורשים: עבודה עם הורים יוצאי אתיופיה" בתוך: עט **השדה**, 3, יולי 2009. עמ' 36-41.

20 להרחבה ביחס לייצוגי הירח בתרבויות שונות ראו: א' פרוני. **הזמן: מבט מפסיכואנליזה וממקום אחר**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004.

21 בראשית פרק א', פס' ט"ז.

הירח שלוש פעמים, ובכל פעם הוא מואנש וממלא תפקיד אחר בעולמו של הדובר הילדי; תפקידים אלה מתאפיינים בקרבה לעולמו של הילד, ובהשגחה פיזית ורוחנית: "הִירָח מְשַׁגֵּחַ מְעַל" (בית א'), שיתוף והשתקפות העצמי: הפנייה לירח הנה, למעשה, פנייה ל"אני" להחזיק מעמד: "אֲזוֹר יָרַח, הַחֲזֹק מְעַמֵּד" (בית שני), הוריי-דרך, ההופכת לייצוגו של ההורה החסר: "בִּירָח דְּמוּתָהּ שֶׁל אִמִּי" (בית רביעי). אם נפנה אל פרשנות אינטר-טקסטואלית, המקשרת את מסעם של יהודי אתיופיה בשיר למסעם הקדום של בני ישראל במדבר, טרם ההגעה אל הארץ המוטחת, הרי שנוכל לזהות בהוויית הירח תכונות מקבילות לעמוד האש ולעמוד הענן, שני גורמי תאורה, בעלי איכות על-טבעית, אשר היוו מקור להנחיה ולהדרכה פיזית ורוחנית, במהלך נדודיהם של בני ישראל במדבר.

במהלך השיר נוצרים יחסים מטונימיים משתמעים בין דמות האם לבין הירח, המחזירים אותנו אל תפיסת ההווה הנשית של הירח, במסגרת תרבויות שונות בתקופה הפרה-פטריארכלית. לאחר מות האם, כאשר נתקל הדובר הילדי בקשיים, הנוגעים להוכחת יהדותו בארץ ישראל, הוא פונה אל הירח, אשר היווה עד למותה, ודמותו נקשרה בדמותה ובזכרה. הפנייה לירח כהורה חלופי, או כמזור לבדידות/קושי, מהווה מוטיב חוזר בשירה לילדים ולמבוגרים. רבות הדוגמאות, וקצרה

היריעה מלהזכיר את כולן, אך בכל זאת, ראוי לציין את שירה של מ.י. שטקליס: "מעשה בילדה בודדה"²², במהלכו פונה הילדה אשר נותרה בגפה לירח, כמזור למצוקה ולבדידות, הירח "הזורע כפתורי אור" בסיפור 'שמלת השבת של חנה'לה'²³ מאת יצחק דמיאל. בנוסף, ראוי להזכיר את ספרה הדו-לשוני של נעמי שמואל **הירח הוא דבּוּ** (2005). ספר זה, מגולל את סיפורם של שני אחים, רועי צאן, הקשר ביניהם ועלייתם לארץ ישראל. בתחילת הספר מציג האח הקטן שאלה לאחיו הגדול ביחס להוויית הירח ולטיבו: "טדלה, מה זה הירח?", וזה עונה בהתאם לדרך בה השיבו לו

המבוגרים, וממשילו למאכל אתיופי מסורתי, מאפה בשם דבּוּ. שאלות על היקום ועל גרמי השמים ידועות בתרבויות שונות. התשובה הקצרה שניתנת לאח הצעיר "מקפלת בתוכה מסורת", המקובלת בקהילה האתיופית, על פיה הירח מוקבל ל"מאפה בעל פנים עגולות"²⁴. כדי לחזק את ההסבר בדרך משכנעת ולספק את סקרנותו של האח, מוסיף האח הגדול: "הירח הוא הדבּוּ של אלוהים. כל לילה אלוהים נוגס ממנו מעט עד שכולו נעלם."²⁵ ובכך מסביר את תהליך הטרנספורמציה החודשי של

22 מ.י. שטקליס. "מעשה בילדה בודדה" מתוך: יש לי סוד, תל אביב: דביר, 1963.

23 י. דמיאל. 'שמלת השבת של חנה'לה'. (1983) בתוך: ד' גרדוש ות' אליגון (עורכות), 100 סיפורים ראשונים. תל אביב: כנרת, עמ' 78-79.

24 "על שלושה ספרים של נעמי שמואל" מתוך: הד הגן, חוברת ג', תשס"ז, קישור מקוון, אוחזר בתאריך: 25.5.2015. <https://www.itu.org.il/?CategoryID=1107&ArticleID=8516>.

25 נ' שמואל. הירח הוא דבּוּ. ירושלים: האוניברסיטה העברית, תכנית אתגר, 2005.

הירח ממצב של התמלאות, התמעטות עד להעלמות. בהמשך, עולים האחים לארץ ישראל וכאשר ממתין אחד מהם לבואו של השני בחוסר ודאות, הרי שהוא נושא עיניו בתקווה אל הירח. הירח, אם כן, מהווה אף ביצירה זו מקור להנחיה ותאורה גשמית ורוחנית, כאשר נוצר **קשר מטונימי משתמע בינו לבין בני משפחה אבודים**, שניתקו אחד ממשנהו במהלך המסע לארץ ישראל, ומרכיב מגשר בין שני העולמות: אתיופיה וארץ ישראל.

ו. מפתחות להוראת השיר

את ההצעות להוראת השיר אחלק לשלושה חלקים:

שלב טרום הקריאה – הכניסה אל עולם השיר.

שלב הקריאה ולימוד השיר.

שלב פוסט-קריאה – הכולל מגוון פעילויות קריאה וכתובה בעקבות לימוד השיר.

שלב טרום הקריאה:

בשלב זה מומלץ להתמקד ב**רעיון המסע** כפי שהוא בא לידי ביטוי בכותרת השיר. המורה תסביר לתלמידים כי הם עומדים ללמוד שיר, המתקשר למושג "מסע" ותשאל את הכיתה: מה משמעות המילה "מסע"? המורה תצייר על הלוח שמש אסוציאציות ותערוך סיעור מוחין ביחס למילה "מסע", תוך התייחסות ליעדים, המוצבים בדרך כלל טרם היציאה למסע, ולקשיים פוטנציאליים אשר עשויים להיקרות בדרך.

מיקוד בכותרת השיר: המורה תכתוב את כותרת השיר: 'המסע לארץ ישראל' על הלוח ותציג שאלות בפני התלמידים: מי לדעתכם/ ייסע במהלך השיר לארץ ישראל? מהיכן יבוא? מה יהיה אופי המסע? האם יהיה למשתתפים במהלכו קל או קשה?

נושא המסע לציון – פיתוח וקישור תמאטי לעבר ולהווה: המורה תוסיף ותפתח את הנושא: האם שמעתם/ן על אנשים שערכו מסע לארץ ישראל בהווה או בעבר? האם אתם/ן מכירים/ות אנשים שנסעו זמן ממושך עד שהגיעו לארץ ישראל, או למקום אחר בעולם? אם כן, אלו חוויות הם חלקו איתכם/ן בסוף המסע?

שלב הקריאה ולימוד השיר:

המורה תקרא את השיר בקריאה מוטעמת.

עם זאת, כיוון שמדובר בשיר-זמר, המורה תציין כי השיר נכתב מראש ללחן ונועד להיות מושר, ותשמיע את השיר בביצוע מקהלת שבא (קיים סרטון, הזמין ביוטיוב, להלן קישור מקוון: <https://www.youtube.com/watch?v=Rj2gLr0PMII>). טרם השמעת השיר והקרנת הסרטון, תבקש המורה מהתלמידים לכתוב על פיסת נייר באופן אסוציאטיבי את מגוון הרגשות העולים בהם בעת

ההאזנה לשיר והצפייה בסרטון. המורה תבקש מן הילדים כי ישתפו ברגשותיהם, לאחר תום ההאזנה. נעימת השיר אוצרת בחובה מוטיבים של שיר ערש מחד, ושל המנון מסע, ההולך ומתגבר, מאידך, אלה חוברים בדרך כלל ליצירת תחושה של התרגשות בקרב קהל המאזינים.

הבנה ראשונית של התוכן: בסיום הקריאה רצוי שהמורה תאפשר שיח חופשי בנושא היצירה, אותו תנחה באמצעות שאלות, כגון: אלו רגשות עורר בכך/ השיר? מה דעתכם/ על השיר? ניתן לבקש מהילדים לבחור שורה/בית משמעותי/ת מתוך השיר, אשר גרם להם להתרגשות מיוחדת, או לתשומת לב משמעותית, לסמן אותו/ה ולבקש מהם/ להסביר מדוע מרגשת אותם/ שורה זו.

הבנת השיר באופן מעמיק: זיהוי מאפייני המסע ושלבי: ההתפתחויות טרם ההגעה לארץ ישראל ואחרי העלייה.

שלב ראשון: התלמידים יתבקשו לסמן את הקשיים השונים במסע ויגדירו את סוגי הקשיים השונים (ראו עמ' 4-5).

שלב שני: המורה תשאל: האם לאחר ההגעה לארץ, תמו קשיי העולים? התלמידים יבקשו לנמק את תשובתם, תוך הצגת סימוכין מן השיר.

שלב שלישי: המורה תסב את תשומת לב התלמידים לשינוי המשמעותי בפזמון המלווה את הבית הראשון ואת הבית האחרון: בבית הראשון מתבקשים המשתתפים במסע: "להרים רגליים", בפזמון המלווה את הבית האחרון, מתבקשים העולים בארץ "להרים עיניים". מה משמעות הביטוי שיוצר חיים אידיסיס: "להרים עיניים"? – להישיר מבט, להזדקף. כלומר: אם הקריאה הראשונית בשיר הייתה לצלוח את המסע לארץ ישראל, הרי שזו המסיימת היא לצלוח את קשיי הקליטה.

תכונות דמות הדובר הילדי כמייצגי מעברים וזהות משתנה: אחד המרכיבים המשמעותיים ביותר בשיר נוגע לתכונות דמות הדובר הילדי והתפתחויות מרכיבי הזהות השונים, המאפיינים ישות זו במהלך השיר. התפתחויות זהות הדוברת, קשורים בקשר הדוק להתפתחות המסע, ולמאפייני המרחב והסביבה הגיאוגרפית. התפתחויות אלה אף מציפות קשת רגשות משתנים מתוך הוויית הדמות אל קהל הקוראים/מאזינים.

המורה תבקש מהילדים לתאר את מאפייני דמות הדוברת המשתנים במהלך בתי השיר, כמו גם את סביבתה המשתנה, אשר מאפייניה שזורים בין הפזמון המשתנה אף הוא. ניתן לעשות זאת באמצעות הטבלה הבאה. על זהות הדובר הילדי ניתן ללמוד באמצעות הדגשת מילים המוסרות פרטים המרכיבים את דיוקנו, כגון: פעלים ומילות תואר המציינים/ות מגדר, כגון: "מבטיחה", "יהודי".

מספר בית	זהות הדובר/ת במסגרת המשפחתית	מקום ההתרחשות	הרגש העולה מתיאור הדמות, הרגש העשוי להתעורר בקרב הקורא
בית 1	בת או בן בוגר/ת (מתייחסת לאחיה כקטנים)	מדבר	הדמות: כמיהה לארץ ישראל ולירושלים, סבל.
			הקורא: דאגה לדמויות מהולה בתקווה לסוף טוב.
בית 2	בת או בן בוגר/ת (מתייחסת לאחיה כקטנים)	מדבר	הדמות: מצוקת רעב, פחד מחיות רעות, כמיהה לארץ ישראל.
			הקורא: פחד, חשש מהול בתקווה.
בית 3	בת המתפקדת כאם	מדבר	הדמות: פחד מן השודדים, העצב על מות האם משתמע, אם כי רגשות הסבל והאובדן אינם מתוארים בהרחבה.
			הקורא: פחד מן המוות, אימת השודדים. תקווה לטוב.
בית 4	בן (המייצג בקולו כעין קול קולקטיבי של בני העולים) **	ארץ ישראל	הדמות: געגועים לאם, אכזבה, ותסכול מהטלת הספק בזהות היהודית.
			הקורא: תסכול ואכזבה, רצון לשינוי

** יתכן והשינוי בבית האחרון חל אף מטעמי לחן וחריזה, אך בכל מקרה, מבחינת אופיו של השיר כיחידה התפתחותית, ניתן להחיל אף במקרה זה, פרשנות המתייחסת לזהות הדובר כמייצג קול קולקטיבי.

שלב שלישי: זיהוי והבנת תפקידי הירח – האנשה ומטונימיה

הירח ממלא תפקיד משמעותי רב-רבדים בשיר. כצעד ראשון, תסב המורה את תשומת לב התלמידים להאנשת הירח בשיר. "האנשה" היא ציור לשון, אשר באמצעותו מיוחסות תכונות אנוש לשאינו אנוש. לירח, בהתאם לזאת מיוחסות תכונות אנושיות. נבקש מהתלמידים לסמן את התכונות האנושיות המיוחסות לירח. במהלך לימוד תפקידיו של הירח נוצרת זהות משתמעת בינו לבין גורמים נוספים בשיר: הירח מסתמן כ**מטונימיה** לזכר האם. המטונימיה אף היא ציור לשוני, במהלכה נוצרת זהות משתמעת בין שני גורמים, בעלי קרבה מסוימת, אם בעולם המוחשי, או בעולם הנוצר במסגרת היצירה הספרותית. לצורך זיהוי תפקידיו המטונימיים של הירח, תבקש המורה מהילדים להדגיש כמה פעמים בשיר מופיעה המילה "ירח".

ניתן להבהיר את תפקידיו של הירח באמצעות טבלה זו:

תפקיד הירח	הופעת הירח בשיר
תאורה, השגחה רוחנית, הנחיה בחשכת המדבר	בית 1 - "הירח משגיח מעל"
תאורה, הירח כשותף (מטונימי) לתלאות המסע: הביטוי "החזק מעמד" מכוון בו זמנית הן לירח והן להולכים.	בית 2 - "אור ירח, החזק מעמד"
הירח כעד	בית 3 - "במדבר דם אימי, הירח עדי"
השגחה הורית, הירח כמטונימיה לזכר האם	בית 4 - "בירח דמותה של אימי"

הארגון הצלילי בשיר: חריזה, חזרה ושבירה

במסגרת היכרות עם הארגון הצלילי בשיר, נבקש מהתלמידים לסמן צלילים חוזרים ולזהות חזרה צלילית ושבירת חזרה. בשיר ניכרים אופני חריזה מגוונים, וצליליות המאופיינת במגמה של קביעות משתנה.

חריזה – הגדרה בסיסית: נגדיר את החריזה כחזרה על צליל דומה בסופי הטור/השורה השירי/ת, ונדגים חריזה צמודה:

הִירָח מְשִׁיחַ מְעַל,
עַל גְּבִי שֶׁק הָאֶכֶל הַדֵּל,
הַמְדַבֵּר מִתְחַתִּי, אֵין סוֹפו לְפָנַיִם
וְאִמִּי מִבְּטִיחָה לְאִחֵי הַקְּטָנִים:
אוֹר יָרַח, הַחֲזֵק מְעַמֵּד,
שֶׁק הָאֶכֶל שְׁלָנוּ אָבֵד,
הַמְדַבֵּר לֹא נִגְמַר, יִלְלוֹת שֶׁל תַּנִּים
וְאִמִּי מְרַגְּעָה אֶת אִחֵי הַקְּטָנִים:

בשיר קיימות אף צורת חריזה פנימית (בתוך השורה/טור השירי/ת): חריזה של מילה באמצע השורה השירית עם מילה שהופיעה בסופה: "עוֹד מְעַט, עוֹד קָצַת"

ראוי להצביע על תופעה ייחודית בשיר של שבירת חריזה מגמתית ומתוך כך, על הקשר בין צליל ותוכן: המורה תסב את תשומת לב התלמידים לקשר שבין צליל לתוכן ולאופן שבו נשברת החריזה בבתים המציינים משבר משפחתי או קהילתי, הנובע מסיבות משתנות (נסב את תשומת הלב לצלילים דומים: "שודדים-עדי", "אימי-תיעלמי"), להלן הדגמה מפורטת:

וּבְלִילָה תִּקְפוּ שׁוֹדְדִים
בְּסִפְיוֹ, גַּם בְּחָרֵב חֲדָה,

בְּמִדְבַר דָּם אֲמִי, הִרְחַ עֲדִי
וְאֲנִי מִבְּטִיחָה לֵאחִי הַקְּטָנִים

בְּיָרֵחַ דְּמוּתָה שָׁל אֲמִי
מִבְּטִיחָה בִּי; אֲמָא, אֵל תַּעֲלָמִי;
לֹו הִיְתָה לְצַדִּי, הִיא הִיְתָה יְכוּלָה
לְשַׁכְנַע אוֹתָם שְׂאֲנִי יְהוּדִי

סימון היגדים, צירופים מילוליים ומילים חוזרות בשיר: נבקש מהתלמידים לסמן חזרת מילים וביטויים בשיר, תוך מיקוד בנושא חזרה וחזרה בשינוי – שכן הפזמון אינו חוזר במלואו, אלא חוזר על חלקים מסוימים, כאשר חלקים אחרים משתנים.

לדוגמא:

עוֹד מְעַט, עוֹד קְצַת,
לְהָרִים רְגֵלִים,
מֵאֲמֵץ אַחֲרוֹן לְפָנֵי יְרוּשָׁלַיִם
עוֹד מְעַט, עוֹד קְצַת,
בְּקְרוֹב נְגָאֵל,
לֹא נִפְסִיק לְלַכֵּת לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.
עוֹד מְעַט, עוֹד קְצַת,
יְתַגַּשֵׁם הַחֲלוּם,
עוֹד מְעַט נִגִיעַ לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל.
עוֹד מְעַט, עוֹד קְצַת,
לְהָרִים עֵינַיִם,
מֵאֲמֵץ אַחֲרוֹן לְפָנֵי יְרוּשָׁלַיִם.

ניתן לשאול את התלמידים, בהמשך לסימון החזרות: מהו האפקט שנוצר משילוב המילים "עוד מעט/עוד קצת" בפזמון החוזר? מה מלמדת אותנו החזרה על המילים "עוד מעט, עוד קצת" על אופייה של האם, אשר הינה הדמות הראשונה המזוהה בשיר עם אמירה זו? האם לדעתכם/ן ישנה סיבה להחלפת "ארץ ישראל" ב"ירושלים" בשיר?

הסקת מסקנות: היחסים בין תוכן לצורה בשיר

השיר מציג מבנה הרמוני, באופן כולל, של שיר-זמר בעל בתים ופזמון חוזר. אלה יוצרים רושם הרמוני כללי, העומד מצד אחד, בדיסוננס לחוסר-ההרמוניה המאפיינת את קשיי המסע ומצד שני משקף קשר של הקבלה לשאיפה ההרמונית לעלייה לישראל. גם החזרה בשינוי מציגה סוג של קביעות צורנית משתנה, המאפיינת מחד את השאיפה לקביעות, את הדינאמיות שבמסע, את הקשיים המשתנים, הנמשכים אף עם ההגעה לארץ ישראל.

פעילויות פוסט-קריאה: מבעים אישיים ויצירתיים בעקבות לימוד השיר

המורה תזכיר לתלמידים את השיחה שנערכה בעת ההכנה למפגש עם היצירה. בשיחה זו התייחסו התלמידים למושג "המסע", לקשיים אפשריים העשויים להתעורר במהלך מסע, ולכותרת השיר "המסע לארץ ישראל", המורה תסכם ותציין כי בשיר התודעו התלמידים לסיפור מסעם של יהודי אתיופיה לארץ ישראל ותבקש מהם לכתוב תגובה ביחס לכך. תגובה זו עשויה לבוא לידי ביטוי באמצעות בחירה במספר מתכונות:

כתיבת מכתב לדמות הדובר הילדי בשיר בשם התלמיד, המביע רגשות ורשמים שהתעוררו בקרבו במהלך קריאת השיר וההתודעות למסע יהודי אתיופיה לארץ ישראל.

השיר מפרט את קשיי המסע, אולם קשיי הקליטה נמשכים אף בארץ. לחלק מקשיים אלה מתייחס הבית האחרון. **התלמיד יתבקש לכתוב מנקודת מבטו של ילד-עולה** ולהרחיב במתכונת של אפשרות ביחס לקשיי הקליטה המצפים לעולים החדשים בארץ בכלל ובפרט לעולים מאתיופיה.

סיפור עלייה אישי: במידה ומדובר באוכלוסייה של תלמידים עולים חדשים, יוכלו הם לכתוב את סיפור העלייה האישי שלהם. במידה ומדובר בילדים, אשר קיים במשפחתם סיפור עלייה – יוכלו לראיין את קרובי המשפחה (הורים, סבים/סבתות) ולכתוב את סיפור עלייתם לארץ ישראל.

קריאת המשך בעקבות לימוד השיר:

מומלץ לשלב קריאה מספרי הילדים מאת **נעמי שמואל**, להלן מבחר המלצות. המידע ביחס לספרים לקוח מתוך אתר הבית של הסופרת נעמי שמואל:

דסטה ואני: "הספר כתוב על רקע מבצע שלמה: במאי 1991, הובאו לישראל ברכבת אווירית כ-14,000 יהודים מאדיס אבבה, אתיופיה, בפרחות מ-48 שעות. זהו סיפורם המרגש של שני ילדים, דסטה ויונתן, שנפגשו בירושלים בעקבות המבצע וכיצד הפכו לחברים"²⁶.

ילדת קשת בענן: "הספר מגולל את סיפורה של מִסְקָרָם. צברית, בת קצרין שברמת הגולן, אשר בפתח העלייה, עומדת לעבור דירה להרצליה. אביה של מסקרם עלה מארצות הברית ואָמה

---

26 הציטוט לקוח מתוך **האתר האישי של הסופרת נעמי שמואל**, ראו קישור מקוון:

<http://www.naomis-books.com/>

מאתיופיה. הילדים מסרבים להאמין לה שהיא אינה עולה חדשה מאתיופיה ומתייחסים אליה כשקרנית"²⁷.

אפשרות נוספת לקריאת המשך בעקבות לימוד השיר:

תעלולי אבא גברהנה, ליקטו ועיבדו: אפרים סידון ומסקי שיברו, הוצאת אגם, 2013.

לסיכום:

ביחידה זו הוצגה פרשנות נרחבת לשיר הזמר מאת חיים אידיסיס: 'המסע לארץ ישראל', אשר זכה ללחן מאת שלמה גרוניך והושר בביצוע מקהלת שבא, בשנת 1993. המאמר כולל פרטי מידע ביחס לרקע ההיסטורי-סוציולוגי לכתיבת היצירה, כמו גם מיקוד בתכני השיר, במוטיב המסע ובייצוגי הירח, כפי שהם באים לידי ביטוי בשיר. חלקו השני של המאמר מציע דרכים מגוונות להוראת השיר, תוך התמקדות בשלושה שלבים: טרום-קריאה, קריאה, פוסט-קריאה. המסרים העולים מתוך השיר, אשר נכתב לפני 22 שנה ונותר רלוונטי עד ימינו אנו, נוגעים למסע הקליטה של יוצאי אתיופיה בארץ ישראל. אירועי השעה ממחישים עד כמה חשוב הדיון בנושא במסגרות חינוכיות, ומה חשוב תפקידנו כאנשי חינוך ומורי-דרך, לספר על דרכם של יהודי אתיופיה לארץ ישראל ובתוכה – כיום.

ביבליוגרפיה:

מקורות ראשוניים:

אידיסיס, ח'. (1993). 'המסע לארץ ישראל'. בתוך: שלמה גרוניך ומקהלת שבא (אלבום). דמיאל, י' (1983). 'שמלת השבת של חנה'לה'. בתוך: ד' גרדוש ות' אליגון (עורכות), **100 סיפורים ראשוניים**. תל אביב: כנרת, עמ' 78-79.

ילן-שטקליס. מ'. (1963). תל אביב: **יש לי סוד**. הוצאת דביר.

סידון, א' ושיברו מ'. (2013). **תעלולי אבא גברהנה**. הוצאת אגם.

שמואל, נ'. (2006). **הירח הוא דבנו**. המכון לחקר הטיפוח בחינוך, האוניברסיטה העברית ירושלים.

27 לקריאה נוספת מצורף לינק **האתר של הסופרת נעמי שמואל**: <http://www.naomis-books.com/>. להעשרה נוספת ניתן לקרוא את מאמרה של שמואל, המופיע בגרסה סרוקה באתר של שמואל: "מסורות החינוך של יהודי אתיופיה: דינאמיקות של המשכיות ושינוי, בתוך: **הד האולפן החדש**, 98, 2011.

_____ . (2000). **ילדת הקשת בענן**. הקיבוץ המאוחד.
_____ . (2013) **דסטה ואני**. הוצאה עצמית, דפוס שחף.

מקורות משניים:

ברלוביץ', י'. (1996). **להמציא ארץ, להמציא עם: תשתיות ספרות ותרבות ביצירה של העלייה הראשונה**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

גורן, ח'. (2002) "בעיני הילדים או למענם?: תיאורי ארץ הקודש בספרות הנוסעים הצעירים", בתוך: **קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה**, 104, עמ' 157-164.

דר, י', לבנת, ח', שטיינמן, י' וקוגלר, ט'. (2006). **ברוח הזמן: החזרת ספרות הילדים להקשרה ההיסטורי-תרבותי**. תל אביב: מכון מופ"ת.

חובב, ל' (1986). **יסודות בשירת הילדים בראי יצירתה של לאה גולדברג**. ירושלים: כרטא.

משיח, ס'. (2000). **ילדות ולאומיות: דיוקן ילדות מדומיינת בספרות העברית לילדים 1740-1948**. תל אביב: צ'ריקובר.

נווה, ח' (2002). **נוסעים ונוסעות: סיפורי מסע בסיפורת העברית החדשה**. תל אביב: משרד הביטחון.

פרוני, א' (2004). **הזמן: מבט מהפסיכואנאליזה וממקום אחר**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

שמואל, נ' (2009). "את אבא אין מאשימים כפי שאת השמים אין חורשים: עבודה עם הורים יוצאי אתיופיה". **עט השדה**, 3, עמ' 36-41.

אתרי אינטרנט:

אתר מקהלת שבא: <http://www.shva-choir.co.il/>

אתר משרד החינוך, הערך ציונות – עליית יהודי אתיופיה קישור מקוון:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tziyonut/AliyatEtyopya.htm>,

אתר ההסתדרות הציונית העולמית, קישור מקוון:

<http://www.wzo.org.il/%D7%94%D7%A0%D7%A6%D7%97%D7%AA-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99-%D7%90%D7%AA%D7%99%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%94>

ישראלי, ל'. "הגעגועים לציון והמסע אליה", בתוך: **אתר מט"ח**, קישור מקוון:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=7254>

מיטלפונקט, ר'. (2004). "דרך ארוכה אל עצמינו", **אתר פסיכולוגיה עברית**.

"על שלושה ספרים של נעמי שמואל" מתוך: **הד הגן**, חוברת ג', תשס"ז, בתוך: **אתר ההסתדרות המורים**, ללא ציון שם כותב/ת, קישור מקוון: <https://www.itu.org.il/?CategoryID=1107&ArticleID=8516>

